

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

123. ÉVFOLYAM

2007

2

ARGUMENTUM KIADÓ

ki mindenki nem él már, pl. a 132. kép) és a „Megjegyzés”-ben a kép keletkezéstörténetét, sőt a sajtóközlés, vagy adott esetben irodalmi kötetben található pontos helyét. Ezáltal a kötet irodalomtörténeti segédkönyvvé is válik.

Az ikonográfia egy harmada amatőr felvétel (sok Babitsné Török Sophie-é vagy Kosztolányi feleségéé). A fotográfiák egy negyede a PIM tulajdonában van, a többi más múzeumokból és könyvtárakból való (köztük az MTA Könyvtára Kézirattárából, ahol Kosztolányi hagyatékát is őrzik), és sok magánszemélytől. Ezek pontosan fel vannak sorolva az album utolsó oldalán.

A könyvet a források felsorolása, a fotósok mutatója és egy névmutató zárja. Meg kell dicsérni a könyv külsejét, tipográfiáját (ez Fákó Árpád munkája), színvilágát és praktikus szerkesztését. Jó kézbe venni újra és újra, csak ajánlani tudom mindenkinek.

ROZSONDAI MARIANNE

Barbier, Frédéric: L'Europe de Gutenberg. Le livre et l'invention de la modernité occidentale. (XIIIe – XVIe siècle). Paris, 2006, Belin, 365 l. /Histoire et société/

Az 1958-ban megjelent Henri-Jean Martin–Lucien Fébvre: *L'Apparition du livre* című mű lezárt egy historiográfiai korszakot. Lucien Fébvre, az „Annales iskola” utolsó generációjának a tagja, az akkor kezdő tudóssal, Henri-Jean Martin-nel összegezte azt, amit a 13–18. századi könyvtörténetről „a könyv gazdaságtörténete”, és „a könyv és társadalom” szemszögéből tudni lehetett. Annak a könyvnek a legnagyobb hibája az, hogy a szerzők – ahogy a korban egyetlen nyugat-európai szellemi műhely sem – nem vették a fáradságot, hogy megszabaduljanak attól az aktuálpolitikai szemlélettől, hogy Európa története, így a könyv története a „vasfüggöny”-ig tart. Hiányzik belőle a teljes közép-európai régió. Megemlítik ugyan Krakkó, Prága, vagy Buda nevét, de nem számolnak azzal a ténnyel, hogy a 14. században Krakkóban, Prágában, Bécsben, majd Pécsen is egyetemet alapítottak, hogy a 15.

században Magyarország európai nagyhatalom volt, a francia, vagy az angol király jövedelmei eltörpültek Mátyás királyé mellett. Ha pedig a könyv történetében a gazdaságnak nagy szerepe van – mint ahogyan van, hiszen enélkül nem válhatott volna társadalmi tényezővé –, akkor kár éppen a korszak nagyhatalmait kivonni a vizsgálatból. Arról nem is beszélve, hogy a nyugati kereszténység egész területén játszik a könyv egy meghatározott társadalmi szerepet, és nem csupán annak nyugati részén. Az 50 éve megjelent klasszikus monográfia még nem beszél(hetett) „mediális forradalomról” sem. Elizabeth L. Eisenstein szakmonográfiáját (*The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early-modern Europe*. Cambridge, 1979. – sajnálatos módon magyarul még nem olvasható) McLuhan látomása (*The Gutenberg Galaxy. The making of Typographic Man*. Toronto, 1962.; magyarul: *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Bp. 2001.) inspirálta, de a kora újkori társadalmi kommunikáció rendszerének megváltozásáról igazán alapos, könyvtörténeti kiindulópontból megfogalmazott könyvet Michael Giesecke írta meg 1990-ben (*Der Buchdruck in der frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*. Frankfurt am Main, 1991. – magyarul ez sem létezik). Ezek után rengeteg kiváló összefoglalás született a könyv történetéről.

Ugyancsak „Annales-örökség”-ként – emlékezzünk Lucien Fébvre, a kutatást megtermékenyítő tanulmányára: „Ce qu'on peut trouver dans une série d'inventaires mobiliers”. (*Annales d'histoire sociale* 1941. 41–54.) – megjelentek az olvasástörténeti összefoglalók. A nemzetközi kórust Robert Chartier, Anthony Grafton és Guglielmo Cavallo vezényelte (vö.: *Histoire de la lecture dans le monde occidental*. Paris, 1995.; megjelent sok nyelven, magyarul is: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Bp. 2000; lásd még a „Biblioteca Universale Laterza” sorozat Guglielmo Cavallo által szerkesztett köteteit: 250, 296, 297, 350.), hangsúlyozták az összehasonlító elemzések szükségességét (vö. *Histoires du livre*. Sous la dir. de Hans Erich BÖDEKER,

Paris, 1995, és lásd a „Collection In octavo” sorozat több tagját), maga Frédéric Barbier is kiadta könyvtörténeti és médiatörténeti monográfiáját (*Histoire du livre*. Paris, 1995, 2000.; magyarul: *A könyv története*. Bp., 2005.; *Histoire des médias* (Catherine Bertho Lavenir-rel), Paris, 1996, 2000.; magyarul: *A média története*. Bp. 2004.).

Most Henri-Jean Martin tanítványa, Frédéric Barbier új összefoglalót írt, amely szemléletében összegezte a gazdaság-, a társadalom-, az olvasás-, és a kommunikációtörténeti szempontokat, és végre elmerészkedett a nyugati kereszténység keleti határaiig. Sőt, összehasonlító megállapításaiiban túl is halad ezeken, hiszen rengeteg példát hoz a keleti kereszténység területéről, az arab és a kínai könyvtörténetből is ahhoz, hogy bemutassa a könyv változó társadalmi hatását. Már Henri-Jean Martin is írt egy olyan fejezetet, amely a „Németország évszázada” címet viselte (a könyvnyomtatás felfedezése kapcsán), bár ő még nem tanulmányozta alaposabban a német könyv közép- és kelet-európai hatását. Barbiernek viszont határozottan előnyére vált, hogy ő maga germanista. (Csak zárójelben: Barbier francia, ami azt is jelenti, hogy az angol könyvtörténet nem egy angol monográfiától megszokott hangsúllyal szerepel az összeurópai tablón. Igaz, éppen a 13–16. században Anglia így valóban a helyére kerül.)

De nézzük közelebbről a könyvet! A bevezetés a „Les médias et le changement” címet viseli, valójában azonban figyelmeztetés: nem szabad a médiumok változásáról történelmietlenül, pusztán elméleti szinten beszélni. A bevezetés átfogó történeti képet ad a karoling reformoktól az informatikai forradalomig, aláhúзва a gondolatot, hogy Gutenberg előtt és utána számos hasonló jellegű változás zajlott a társadalmakban. A történelmi környezet ismerete nélkül azonban semmitmondó minden elemzés. A könyv első része éppen ezért „Gutenberg avant Gutenberg”, abban a szerkezetben, amely visszatér a liviusi decades műfajhoz (jóllehet talán nem szándékosan). A 10 szerkezeti egység (decades) három részben (partes) elosztott 3-3 fejezetből (capitula), és egy összegző részből (conclusio) tevődik össze. Barbier szemléletére

jellemző, hogy csak a második rész közepén jelenik meg Gutenberg találmánya, és a reformációnak a társadalmi kommunikációban játszott szerepe a 9. fejezet egyetlen részletévé zsugorodik. A könyv szemléletét tekintve párhuzamba állítható Pierre Chaunu reformáció-történetével (*Le temps des réformes. I. La crise de la Chrétienté. II. La réforme protestant*. Paris, 1975.), vagyis a kora újkor kommunikációs forradalmának magyarázatát a 11–13. századi változásoktól eredezteti.

Az első részben (Gutenberg avant Gutenberg) Barbier visszatér azokhoz – az újabb elméleti szakirodalomban valamiféleképpen elfeledett – történeti munkákhoz, amelyek a 11–13. századi európai mezőgazdasági termelési módok következményeként írják le a városiasodás fő kereteit, illetve e változásoknak az egyházi és (ezen belül) az oktatási intézményi rendszer gazdagodásában megmutatkozó hatásait. A városi lakosság alfabetizációja, íráshasználata (vö. Barbier alfejezet-címével: *L’espace clé de la modernité: la ville*), és ennek közvetlen hatása a könyvtörténetre számos monográfiának volt témája. Számunkra, magyarok számára ezt a gondolkodást Hajnal István közvetítette. Sajnos Barbier nem hivatkozik rá, jóllehet monográfiája (HAJNAL, István: *L’enseignement de l’écriture aux universités médiévales*. 2. édition revue, corrigée et augmentée des manuscrits posthumes de l’auteur avec un album de fac-similés par László MEZEY. Bp. 1959. Akadémiai K.) az egyetemi könyvkiadásról, tanulmányai az észak-itáliai városok írásbeliségének változásairól nemzetközileg is elismertté tették (HAJNAL, István: *Vergleichende Schriftformen. Zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12–13. Jahrhundert*. Bp.–Leipzig–Milano, 1943. Verlag Danubia). A változások feltételeinek (Les conditions d’une nouvelle économie des médias) számbavétele után tér rá Barbier a könyves világ jellemzésére (*L’économie du livre*), pontosabban annak a változás sorozatnak a bemutatására, ahogy a könyvtörténet mennyiségi és tartalmi mutatóival leírható a fent már gazdaság-, és társadalomtörténeti fogalmakkal jellemzett korszakváltás. Ha csak a kéziratok másolásának mennyiségi változását idézzük itt

(a könyv 48. oldaláról), amely szerint a 8. századi kiadványok négyszerese jelent meg a 9. században, majd a 10. században ez több mint a felével csökkent, és csak a 13. század közepén érte el újra a 9. századi szintet, igazoltnak látjuk a 12–13. század fordulójának kulcsszerepét a változásokban. A könyvpiac, amely majd igényli Gutenberg találmányát, a 14–15. század folyamán alakult ki (*Naissance du marché*). Ezt jól jellemzi – ha az előző példát idézzük folytatásként –, hogy a 14. században a 8. századi könyvtermés több mint nyolcszorosa jelent már meg (tehát a 13. századi duplája), a 15. században pedig az etalon 8. századénak több mint 27 szerese(!). Ez a hatalmas könyvmennyiség nem született volna meg a tartalmi változások nélkül. Egyrészt elkezdődött az a folyamat, amelynek végére újra felfedezik az antikvitás kultúráját (*translatio studiorum*), illetve a szakmai szövegek mellett egy szélesebb – főként polgári, illetve az alsópapság köréből származó – olvasói réteg igényeit kielégítő olvasmányok jelennek meg. A szöveg és a kép viszonya is megváltozik a szövegekben, illetve a szövegek értésében, és átalakulnak az olvasási szokások is. A piac születéséről szóló fejezetben természetesen megtaláljuk a piac szereplőinek (másolók, kereskedők, fogyasztók), és a kéziratos könyvelőállítási technológia változásának (*exemplar* és *pecia*, a raktárra való termelés megjelenése) történeti bemutatását is.

A második rész (*Le temps des „Start-up”*) lényegében a könyvkiadás technikai-, és társadalomtörténete. A papír európai elterjedése, a xylográfia fejlődésének hatása a szöveg és a kép viszonyára, illetve az olvasásra, a betűmetszés és a betűöntés technikai változásainak bemutatása után Johann Gutenberg újításainak lényegét ismerjük meg. És persze a nyomdai műhelyek társadalmát: a nyomdáiban folyó munka mentén kialakuló szakmákat, és azok művelőit.

A kötet harmadik része (*La première révolution des médias*) önmagában egy önálló 15–17. századi média-történet. Azt is mondhatnánk, hogy Barbier már idézett (*Catherine Bertho Lavenir*rel frott) médiatörténete egy részének részletes kifejtése. Egy új, módszeres összefoglalása az

utóbbi 30 év könyvtörténeti kutatásai részeredményeinek, illetve az összkép beépítése egyetlen egységes gondolatmenetbe. E rész mindegyik fejezete megért az újra írásra. Az első (a könyvben a 7. fejezet: *L'imprimerie conquiert le monde*) talán az, amely a legtöbb újdonságot tartalmazza. Az ISTC alapján ugyanis ma már meglehetősen pontos statisztika készíthető az ősnymódaszatról illetve a nyomdászat terjedéséről (ez az adatbázis Henri-Jean Martin-nek 1958 előtt még nem állt rendelkezésére). Így Velence primátusa a kiadott művek számát tekintve elveszett, helyére Párizs lépett. Ugyanakkor – összességében – a Német-Római Birodalom megőrizte elsőbbségét Itáliával és Franciaországgal szemben, és már akkor látszott, hogy Németország ereje a decentralizált, hasonló erősségű, egymással nemesen versengő városban van (az első öt ugyanis: Párizs, Velence, Lipcse, Lyon, Firenze). Még érdekesebb a helyzet, ha a kiadványok számát a korabeli lakosságszámmal összevetjük. A nagy meglepetés Lipcse, Bazel és Deventer, a három kisváros (7 illetve 10 ezer lakos). A 10 ezres Bazel, vagy a 7 ezres Deventer mellett a 150 ezres Nápoly fel sem kerül a térképre. Lipcse abszolút helyezése is elgondolkodtató, főként akkor, ha azokra a hagyományos nyomdászat-történeti művekre gondolunk, amelyek Lipcse felvirágzását a majna-frankfurti könyvpiac nehézségeivel magyarázták, vagyis a 30 éves háború utánra helyezik. A közép-európai térség szempontjából Lipcse nyomdászati ereje mindenképpen újra gondolandó, de azt hiszem, hogy érdemes újra áttekinteni azt a belső-német vitát is, amely a déli-, illetve az északi területek kulturális húzóerejéről szól, összefüggésben a reformáció hatásának értékelésével. Ez a statisztika, és a másik, a nem szent nyelveken megjelent könyvtermésről igen csak újra értékelendővé teszi a reformáció anyanyelvűségi programjának hatásáról szóló elméleteket. A teljes 15. századi kiadott könyvanyag csaknem egynegyede anyanyelvi formában jelent meg, és ennek csupán egy ötöde fordítás valamilyen szent nyelvből.

A könyv formai elemei (betűk formája, rövidítések feloldása, szövegtükör, címlap megjelenése, tartalomjegyzék, index megjelenése) ugyan-

csak megközelítették a mai kiadványokét már a 16. század elejére, vagyis a tudás szervezésében, a használat változásában az első jelek már ekkor megmutatkoztak.

A könyv 9. fejezete érdekes címet visel: „Le krach des médias”. Barbier itt visszatér a könyvtársadalomtörténetéhez. A termelés és újratermelés (production et reproduction) viszonya, a könyvkiadás reklám-jellege, a ténylegesen megjelenő reklám szerepe már a 16. században több-féleképpen értelmezhetővé (ambivalenssé) teszi a könyvtermést. Ebben a szellemben veti fel a reformáció szerepét a könyvkiadás, illetve a könyvkiadás szerepét a reformáció történetében. Ezen egységes logika mentén tárgyalja a könyvkiadás ellenőrzésének mechanizmusát. Nem egyszerűen a cenzúra megjelenését, hogy a szöveg és a norma kérdése a nyelvi és irodalmi normát is magába foglalja. Így jut el a könyvnyomtatás (a média) és a hatalom összefüggéseinek felvetéséig.

Barbier nem foglal állást abban a vitában, hogy hol van Európa. Azt mutatja meg, hogy a könyvnyomtatás kialakulása, és történetének első százada alatt hol húzódnak azok a területek, ahol a könyv lényegében hasonló módon születik, hasonló mechanizmusok mentén terjed el, hasonlóan alakul át, és hasonlóan használják (az írók, a könyv előállítói, az olvasók, és a hatalom). Számára ez a „Gutenberg Európája” maga Európa. A recenzens szubjektív megjegyzése: az európai alkotmányról vitatkozók számára kötelező olvasmány lehetne.

MONOK ISTVÁN

Katalog kniga XVI. st. u Metropolitanskoj Knjižnici u Zagrebu. – Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum qui in Bibliotheca Metropolitana Zagradiensi asservantur. Composuit Vladimir MAGIĆ. Zagreb, 2005. Hrvatski državni archiv, 719 l.

Horvátország egyik legnagyobb régi könyvekben nagyon gazdag gyűjteménye, az 1093/94-ben László magyar király által alapított püspök-

ség könyvtára. Kéziratokat említenek már a 11. századi források is, az első katalógusok 1394-ből és 1430-ból maradtak fenn. A könyvtár ekkor már több mint 1100 kötetet birtokolt. A 17. században egyesítették a káptalan és a püspökség könyvtárát és Ignac Mikulić püspök (1688–1694) gondoskodott méltó elhelyezéséről. Ugyancsak ő vásárolta meg az egyik legjelentősebb szlovén barokk gyűjteményt, Janez Vajkard Valvasor (meghalt 1693) könyvtárát. Ez a közel 8000 mű a könyvtárat a korszak legmodernebb egyházi gyűjteményévé tette. A könyvtár további történetében Maksimiljan Vrhovac (püspök: 1787–1827), és Juraj Haulik püspök játszottak fontos szerepet, hiszen amellett, hogy tervezetten gyarapították a könyvanyagot, utóbbi 1846-ban megnyitotta azt a város közönsége számára. A püspökség 1852-ben emelkedett az érsekség rangjára.

1913-ban elkészült a Habsburg Birodalom legmodernebb könyvtári épülete a Zágrábi Egyetem számára, ahova egy év múlva a püspökség könyvtára is beköltözött. Az érseki könyvtár ma is ebben a szecessziós, könyvtárnak tervezett épületben található.

A mostani katalógusban 1324 mű leírását találjuk. A leírás a nemzetközi könyvtári ajánlásokat követi (ISBD/A), de sajnos a szerző nem adja meg az egyes művek nemzetközi azonosító számait. Így nagyon hosszú munka volna eldönteni, hogy a gyűjtemény tartalmaz-e unicum kiadványokat. A szerzői nevek használatában követi a német és az olasz katalógusokat, a horvát szerzőket azonban nem a latin alakban nevezi meg. Az egyes műveket az egyetemes cím alatt a kiadás időrendjében írja le. Ugyancsak közli a kézírásos bejegyzések teljes szövegét is.

A katalógusban bemutatott könyvek elrendezése egyik eddig általam ismert katalógust sem követi: a könyvek az eredeti, az egyes kiadásokban használt teljes címleírás alfabetikus rendjében követik egymást. Ha a címlap (vagy az egykori címlap) például Aulus Gellius rövidített birtokos esetben álló nevével kezdődik (*A. Gellii lvcvltissimi scriptoris Noctices atticae ...*), akkor ez megelőzi az *Absurda Lutheranorum ...* című művet (Lorenz Albrecht). Az *Ad Hermandvm Medicem ...* kezdetű címlap az „Ad”